Контрольный экземпляр

Масса а мехкий пролетареш, вIашагIкхета!

Сердало

СОВЕТСКИ СОЮЗА КОММУНИСТИЧЕСКИ ПАРТЕ НОХЧ-ГIАЛГIАЙ ОБКОМА, НОХЧ-ГIАЛГIАЙ АССР ЛАКХЕХЬАРЧА СОВЕТЕИ МИНИСТРИЙ СОВЕТЕИ ОРГАН

«СВЕТ» Орган Чечено-Ингушского обкома КПСС, Верховного Совета и Совета Министров ЧИАССР

Газет арадувл 1923 шера денз ★ ЕРА, 21 СЕНТЯБРЬ, 1989 ШУ. ★ № 113 (7771). ★ Мах 3 кеп.

СОВЕТСКИ СОЮЗА КОММУНИСТИЧЕСКИ ПАРТЕ ЦЕНТРАЛЬНИ КОМИТЕТА ПЛЕНУМАХ БОЛА ИНФОРМАЦИОННИ ХОАМ

1989 шера 19 сентябре болх дIаболабир КПСС Центральни Комитета аргIанарча Пленумо. Пленуме дувцийта оттадаьд ер дешаш:

1. КПСС XXVIII-гIа аргIанара съезд гулъярах.

2. ХIанзарча хьалашкарча парте къаман политиках.

Хьалхарча дешах Пленуме ладийгIар КПСС ЦК Генеральни секретара М. С. Горбачева даьча къамаьлага, боаггIаш бола соцам тIа а ийцар, из кепайоазон тIа арабоаккхаш ба.

ШоллагIча «ХIанзарча хьалашкарча парте къаман политиках» долча дешах Пленуме доклад йир КПСС ЦК Генеральни секретара М. С. Горбачева. (Кепайоазон тIа арайоаккх).

Пленуме дакъа лоацарашта дIаеннай партийни комитеташкара, коммунисташкара, паччахьалкхенни общественнии организацешкара, къамашта юкъерча гIулакхий проблемашта болча Iилманхошкара КПСС платформа проект ювцача хана хьакхаьча предложенеши замечанеши вIашагIтохаш йола материалаш, цу дешаех долча къахьегамхой письмой обзор, хIаьта иштта цхьайола справочни материалаш.

Пренешка къамаьлаш дир: Р. Х. Хабибуллина — КПСС Башкирски обкома хьалхарча секретара, Е. Е. Соколова — Белоруссе Компарте ЦК хьалхарча секретара, А. М. Масалиева — Киргизе Компарте ЦК хьалхарча секретара, Ю. Н. Ельченкос — Украина Компарте ЦК секретара, Н. А. Назарбаева — Казахстана Компарте ЦК хьалхарча секретара, Ю. С. Карабасова — КПСС Московски горкома секретара, Ю. Н. Прокопьева — КПСС Якутски обкома хьалхарча секретара, Р. Н. Нишанова — СССР Лакхехьарча Совета Къамий Совета председатела, В. Г. Афанасьева — «Правда» яхача газета керттерча редактора, В. И. Воротникова — РСФСР Лакхехьарча Совета Президиума Председатела, Г. Г. Гумбаридзе — Грузе Компарте ЦК хьалхарча секретара, В. И. Потапова — КПСС Иркутски обкома хьалхарча секретара, А.-М. К. Бразаускаса — Литва Компарте ЦК хьалхарча секретара, Ю. Д. Маслюкова — СССР Министрий Совета Председатела хьалхарча заместитела, СССР Госплана председатела, С. Г. Арутюняна — Армене Компарте ЦК хьалхарча секретара, А. Н. Гиренкос — Украина Компарте Крымски обкома хьалхарча секретара, Б. И. Олейника — йоазонхочо, СССР Лакхехьарча Совета Къаман Совета председатела заместитела, С. К. Гроссу — Молдаве Компарте ЦК хьалхарча секретара, В. И. Вяляса—Эстоне Компарте ЦК хьалхарча секретара, С. А. Ниязова — Туркменистана Компарте ЦК хьалхарча секретара, Д. Г. Завгаева — КПСС Нохч-ГIалгIай обкома хьалхарча секретара.

Пленуме вIашагIъеллай «ХIанзарча хьалашкара парте къаман политика» яхача КПСС платформа проект дIахо тоаяран дувцаш долча дешах Пленума соцам кийчбаран йола редакционни комисси.

20 сентябре КПСС ЦК Пленум дIахо болх беш хургья.

КПСС XXVIII АРГIАНАРА СЪЕЗД ГУЛЪЯРА ХЬАКЪЕХЬА

1989 шера 19 сентябрера КПСС Центральни Комитета Пленума Соцам

I. КПСС XXVIII аргIанара съезд гулъе 1990 шера октябре.

II. ЧIоагIъе ер ден повестка:

1. Перестройка леламахи парте декхарехи. КПСС Центральни Комитета отчет.

2. КПСС Центральни ревизионни комиссе отчет.

3. КПСС Уставах.

4. Парте центральни органаш харжар.

III. КПСС ЦК Политбюрона тIадиллад съезда хьалхара отчетно - хоржама кампани дIаяхьара ханех, съезда викалий нормахи делегаташ харжара порядкахи йола предложенеш кийчъелга а уж ЦК Пленуме ювцийта оттаелга а.

НОХЧ-ГIАЛГIАЙ АССР ЛАКХЕХЬАРЧА СОВЕТА МАССАЗАРЧА КОМИССЕШКА

Берриге организаторскии боахамеи болх халкъа вахар тоадара, тIехьатетта йиш йоаца проблемаш сихагIа къоастаяра тIаберзабе. Цу тайпара дар Нохч - ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета депутаташа — хьатIадоагIача шера НГIАССР экономически социальнии дегIайоалаяра паччахьалкхен плана проект хьалххагIе ювцаш хиннача массазарча комиссей членаша хьадехаш хиннар.

Массехк кIирагIа проекташ республика Лакхехьарча Совета планово-бюджетнии кхычен массазарча комиссеша ювцаш, Iомаеш хиннай.

Депутаташа лерхI плана проекташ КПСС XXVII съезда, СССР халкъа депутатий цхьоалагIча съезда решенешка хьежжа кийчъяь йолаш.

Нохч - ГIалгIай АССР тIатеIIа болх бу боахама механизмана перестройка еш, республика халкъа боахама доалдара организационни структура белггала хувцаш.

1990 шера белгалъяь экономически социальнии дегIаахара планаш кхоачашъяро таро хулийтаргья уж а кхыдола а декхараш чакхдаха.

План ювцача дакъа лоацараша белгалдир кхоачамбоацараш а. Къаьстта теркам тIабахийтар карарча шера баха нах кхачанца Iалашбелга тоадара, гонахьара Iалам лорадара, халкъа эша товараш дукхагIа арахецара, социальни сфера дегIайоалаяра.

Массазарча комиссешка дIахо ювцаш я 1990 шера республика экономически социальнии дегIайоалаяра плана проект.

НГIАССР Лакхехьарча Совета аргIана йоаца шийтталагIа сесси хьаелларах

БархIазлагIа хержача Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета аргIана йоаца шийтталагIа сесси хьаелл 1989 шера 23 сентябре Iуйрийна 10 сахьат даьлча КПСС обкома политически просвещене ЦIагIа.

Депутаташта регистраци ергья 1989 шера 22 сентябре Iуйрийна 9 сахьат даьлча денз сайрийна 18 сахьат даллалца Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета Президиуме (пр. Победа, 29, 4-гIа этаж), 1989 шера 23 сентябре КПСС обкома политически просвещене ЦIагIа Iуйрийна 8 сахьат даьлча денз.

Яхьа дневник

ЛаьрхIар кхоачашду

Бахача наха чIоагIа хоатташи дика дIаэцаши дола товараш арахецаш я Нохч-ГIалгIай художественни промыслай производственни объединене коллектив. Укхаза хьаду тайп-тайпара кIувсаш гIайбай лоаччараш, керамически изделеш, метташта тIатувса кисеш, сувенирни изделеш, цар массане цIераш яьха а варгвац, уж итташ я. Шоай потребителий хьашташ дизза кхоачашдара доккхий декхараш тIа а ийца, хьинар кхо ца деш къахьегаш ба объединене болхлой пятилетка диълагIча шера. Цудухьа деррига технико - экономически хьокхамий бархI бетта план тIехкхоачашъяьй цар. Паччахьалкхен планагIа лаьрхIачул совгIа арахийцай ши миллиони 670 эзари сома маьха товарни продукци. ХIаьта заданел тIех арахийцад цар ши миллиони 700 эзари совгIа сом мах бола халкъа эша тоьараш.

ДIабахача бархI бетта шоай потребителашта поставкаш яра дола договорни декхараш а дизза кхоачашдаьд цар. Арахецача продукцега дIабода мах лохбарах, тайп - тайпара кIадаш, кхыйола бийдал, электроэнерги кхоярах бархI бетта паччахьалкхенна баь пайда цхьа миллиони 170 эзари сома маьха ба. Из хул планагIа лаьрхIачул 220 эзар сома маьха дукхагIа. Цу производственни хьокхамаша къаьгга хьахьокх объединене болхлой шоай деша дай хилар.

Къаьстта дика къа а хьегаш, хадданза социалистически яхье хьалха латташи башхадика производственни толамаш доахаши хиларца белгалъяьнна я Саидов Iабдул-Хьамид, Хатуев Оалхазар, Хамзатханов Апти, Белхароев Саварбик керте латтача участкай коллективаш.

Деша дай бац

Самофинансированеи йиззача хозрасчетеи кердача хьалашка къахьегача моллагIча коллектива балха тIа керттера хьокхам лоархIаш ба ший потребителашта поставкаш яра дола договорни декхараши госзаказаши толамца кхоачашдар. Цу лостамагIа эсала болх беш я пятилетка диълагIча шера Грозненски биохимически завода коллектив. Госзаказий заданех лоархIаяьяц из. ХIаьта ший потребителашта продукци лоаттаяра дола договорни декхараш 95,4 процент мара кхоачашдаьдац цо дIабахача бархI бетта. Предприяте болхлоша шоай смежникашка дIа ца кхоачийташ йисай цхьа миллиони 44 эзари сома маьха тайп-тайпара продукци.

Цхьабакъда, цхьадолча хьокхамий заданеш тIехкхоачашъяьй цар. БархI бетта планагIа лаьрхIачул совгIа арахийцай цхьа миллиони 62 эзари сома маьха товарни продукци. Къахьегама овсарле лакхъяра задани 13,1 процент тIехкхоачашъяьй. Духхьал из лакхъяра чотагIа хьаьяьй завода коллективо планал совгIа арахийца ерригa товарни продукци. Бийдал, электроэнерги, кхыйола материалаш кхоярах, арахецача продукцега дIабода мах лохбарах ер шу доладелча денз хIанзлехьа планагIа лаьрхIачул совгIа 954 эзар сом пайда баьб цо паччахьалкхенна.

Керттерча даькъе уж производственни толамаш доахача дизза дакъа лоацаш, ше укх шера тIаийца декхараш тIехкхоачашдерех я Кадыров Азис Абдул-Рашидович керте латтача перемиксай цеха коллектив. Цунгара дIа мел иккха предприятера цехаш лоархIаеш яц шоаш укх шера тIаийцача декхарех.

Грозненски «Автоспецоборудование» яхача опытно экспериментальни завода кулгалхоша, дуккхача болхлоша чIоагIа лоархIаши сийдеши ва болат лоаладерий бригадир Мифтахов Марат. Хьинаре къа а хьегаш, ший декхараш массаза цIена кхоачашдеш хиларах даьннад цун сий коллективе. Иштта къахьегара доаггIаш дар хьадех цо ший карарча болхлошкара, нагахьа эше новкъостал ду, ца ховш дар хьалха а доаккхаш, дIахьех. Цудухьа цун сменерча болхлоех цхьаккха сталевар вац хIара бетта задани дикка тIехкхоачаш ца еш. Овсаре къахьегарал совгIа шоай балха тIа цхьаккха тайпа брак нийсъялийтац цар. Цудухьа шоай тамагIа а долаш къахьега бокъо яькkхарех ба уж.

Заводерча бригадашта юкъе эггара дикагIа лоархIачарех цаI я Марат Патиевича кулгалдеча бригада коллектив. Цкъа санна дуккхаза а предприятерча бригадашта юкъе яьржача яхье хьалхара моттигаш яьхай цо. Цхьаккха смена дIаяхийтац бригада коллективо ший норма 130—140 процент кхоачаш ца еш. Цудухьа эггара хьалхарчарца рапорт деннад цо нийс бетта задани кхоачашъярах. Цун керттердар да ший коллективерча машинашъерий къахьегами царна юкъера социалистически яхьи бригадира кхетамца вIаштIехьъяккхар. Из де ховргдолаш йоккха опыт йолаш ва Марат. Ткъо шу дизад цо цу цхьан профессех балха моттиг ца хувцаш укхаза къахьега.

СУРТА ТIА: бригадир М. Мифтахов.

И. ПЛИЕВА сурт.

Оарц дала!

Комсаш йовш латт

КIира совгIа да Гудермесски района «Кошкельдинский» яхача совхозе комсаш чуэца йолаяь. Цхьабакъда, хIанзарчоа ала йиш яц, из болх укхаза лерттIа вIаштIехьбаьккхаб, аьнна. ГIулакх талмастта леладара масалаш ког дIа мел баьккхача долаш да.

— Карарча шера паччахьалкхенга комсаш йоххара план кхоачашъе тха аьттув боале тамаш я, — аьлар совхоза керттерча экономиста М. Гичукаева. Геттара кIезига чуэц уж № 1 йолча отделене болхлоша. ДукхагIйолча моттигашкара хьабоала хьувкъам лийрхIачул шозза а кхозза а лохагIа ба. КIеззига дикагIа да № 2 йолча отделенера хьалаш.

Кастта «дикагIа хьалаш долча» кхаьчар тхо. Эггара хьалха тхо тIанийсделар Бисамирова Куржан керте латтача бригада болхлошта. Ди хьалха дийлхача догIо тIоададаь лаьтта ловсардаххалца сабар а даь, комсаш хьаяха кийчлуш бар уж.

— Ер тамаш йолаш хIама да, — Iолаткъар Булкушев Хьамид. — Цхьаккха новкъостал доацаш дисад тхо. Ер ворхI гектар комсаш Бисамировай дезало лелаеш я. План 60 центнер йолаш, хIара гектара тIара юкъера лаьрхIача 70 центнер комсаш йоах цар. Цхьабакъда, дийнахьа а бус а ши кулг вIашка ца дуллаш болх бича а, аьттув баргбац цар берригa хьувкъам чуэца. ХIаьта совхоза кулгалхоша шу долалуча хана дергда яьха новкъостал каьхата тIа дисад.

Ховш ма хиллара, комсаш чуэцара дикагIйола ханаш сентябра тIеххьарча деношка чакхйоал. Гулакх кхы гаьна доале, хьувкъам дикка эшалу. Цу деша уйла еш саг вий-те укхаза?

— Новкъостала Гудермесски педагогически техникумера 150 дешархо вайтаргва аьннадар тхона, — йоах отделене болхлоша. — Цхьабакъда, хIанзарчоа царех диълагIа дакъа бараш а хьакхаьчабац тхо долча. ХIаьта комсаш талха йоленнай. Кхы цIаькхазза догIа делхе, бIарччача шера мел хьийта къа эрна доврга.

Дешархой хьа ца бахкар цаI да... Фу даьд-те укхаза юрта баха нах хьувкъам чуэцара оарцагIбоахаш? Цу хаттара жоп дийхар оаха совхоза керттерча агрономага С.-М. Ибрагимовга. Атта саг тешаргвоацаш хIама дар цо тхона дийцар.

— Сайрийна, кагирхой клубе гулбеннача хана, царца къамаьл даьд оаха, — аьлар цо. — Цхьабакъда, хIанзарчоа цох хьабаьнна пайда бац.

Иштта цо дийцар шоаш юртара нах вIашагIтоха лаьрхIа хиларах. Из да-кх хьувкъам чуэца болабаь кIира даьннача хана укхаза даьр! Хаттар отт: цу тайпара болх хьалххагIе бе безалга ханарий совхоза кулгалхошта, аьнна?

ХIанз дувцаш да юртарча школашкара дешархой, швейни цеха болхлой комсаш чуэца арабахарах, бакъда цу даькъе а хаьдда ала хIама долаш саг коравинзар тхона.

— Юртара нах комсаш чуэцача болх бе раьза бац, — йоах С.-М. Ибрагимова. — Цхьан сага оттаяь дийнахьара норма 350 килограмм я. Цох лур — 3 соми 15 кепиги. Хьан безам ба цу ахчах букъ сеттабе?

Керттерча агронома дицденна хургда-кх, материальни поощрени яра формаш кхы а дукха йолга. Цу хьакъехьа хаинахьа уйла яь ялаpe, этта хьал иштта ийрча хургдацар.

Кхы а да алапза даргдоацаш. Нагахьа санна, Бисамировас кулгалдеча бригада болхлоша шоай декхараш тIехкхоачашдой, кхыбараш лоархIабац царех. Мишта кхетаде деза никъ мара юкъе боацаш ядача комсий клеткаша тайп-тайпара хьувкъам луш хилар? Долче, доаггIача тайпара Iунал дIакхаьчадац комсашта.

ХIанз цу гIулакха бехкебараш къестабеча дац гIулакх. Махулла сихагIа чуэца еза комсаш.

М. МУРАДОВ.

Парторганизацешка—отчеташи хоржамаши

Коммунисташ авангарде боацача хана

ТкъесталагIча сентябре «Птицепром» треста дIа-са лелача механизированни колонна коммунистий отчетно-хоржамий собрани хилар Первомайски станице. Къамаьл дIадоладалехьа аргда аз сайна цу собранех хийтар: собрани а цига партийни организаце секретара Р. Дудаева яь отчет а дог доацаш яьяр, принцип йоацаш яр.

Берригача коммунисташа цхьа барт а бőлаш могабир парторганизаце а цун секретара а отчетни хана баь болх. ХIаьта мадарра аьлча, гIулакх иштта дацар. Коллективе ше мадарра долаш хетар застойни хана хинна хьал.

Отчетни докладах лаьца къамаьлаш дир бригадира Х. Лорсанова, керттерча инженера Н. Хатуева, ПМК база заведующе С. Гучиева, ПМК начальника М. Сулейманова. Царех цхьание а дош аланзар партийни организаце секретарь отчетни хана хIама па деш хиларах лаьца. Цар даьча къамаьлашка диллача ПМК-а гIулакхаш геттара дика да, цхьаккха проблема па отташ а да. ХIаьта цига цхьадола кхоачамбоацараш а да, цхьа моллагIдараш а да, цхьа моллагIдараш хинна а ца Iеш, масала, дуккхача шерашка соцалуш дац балхара нах дIабувлилга. ХIара шера коллективерча нахах ахаш хинна ца Iеш балхара дIабувл, опыт йола гIишлонхой кхыча гIишлон организацешка дIаух, шоашта дикагIа балха хьалаш долча. ХIаьта цар метта хьанийбу керда, гIишлон болх бе па ховш бола нах, уж Iомабеш ха яккха еза. Из бахьан долаш болх хийцца дIабодац, гIишлош яра болх а дика хилац.

Нах балхара дIабувлара бахьанаш да цига гIишлонхой къахьегамеи социальнии хьашташ кхоачаш ца деш хилар. Укх массехк шера цхьанна а сага шийна цIенош де лаьтта деннадац. ХIаьта лаьтта дезаш каьхат хьачуденнача наьха список йоккха я. Царна цу тIехь гIулакх дара цхьаккха хIама даьдац ПМК-а кулгалхоша, партийнии профсоюзнии организацеша.

Грозненски райисполкомагара дийхар болхлоша шоашта цIенош хьалдара лаьтта да, аьнна. Бюрократически хьоасташ хIама а даь, дергда аьннар. ДIачакхдаккханзар цо а. Цу тIехь ший гонахь доацаш санна Iийр партийни организаци.

ДIа-са лелача механизированни колонна партийни организаци кIезига нах юкъе болаш я, ледара а я. Из шеръяра йоаххо яьяц Р. Дудаева. ХIаьта ПМК-а болаш ба хьаькъал дола, грамотни, политически кхетам бола нах.

Протоколашка диллача партийни собранеш отчетни юкъагIа хан-ханнахьа яьяц. Уж а духхьала коммунистий самоотчеташ еш хиннай. Коммунисташеи цар секретареи вIалла хьоадаьдац шоай собранешка къахьегамеи производственнии дисциплинах, хьалъеча гIишлоний дикалах, уж гIишлош материалашца Iалашъярах дола деш, уж кхоачашдара болча коммунистий лоархIаме дош а.

Коллектива вахаре долча цу дуккхача хIамай гонахьа ца хеташ, шийна декхараш кхоачаш ца деш отчетни ха партийни организаце а цун секретара а дIайихьа йоллаше, цхьаннегара дIаиккхача, берригача коммунисташа юха а шоай секретаралла хержар Р. Дудаев. Цу гIулакхо хьахьокх коммуниста шоай собрани формальни яь хилар а коллективе парте член авангарде хила везара декхар кхоачаш ца дар а.

А. САДУЛАЕВ,
тха спец. корр

НАЬНА МОТТИ ХАЛКЪА ВАХАРЕРА ЦУН МОТТИГИ

«КПСС къамий-меттай политикеи хIанзарча хьалашка НГIАССР из чакхъяккхара актуальни проблемаши» яхача республикански Iилман-практически конференцера

Хьалхагlа хоам баь ма хиллара, Грозне хилар «КПСС къамий меттай политикеи хIанзарча хьалашка НГIАССР из чакхъяккхара актуальни проблемаши» яха республикански Iилман-практически конференци. Цига «Къамашта юкъера гIулакхаш эргадаьха тоадара хьалашка къаман-метта политика актуальни проблемаш» яха доклад йир КПСС Нохч-ГIалгIай обкома хьалхарча секретара **Д. Г. Завгаева.**

Тахан, аьлар цо, перестройка хьалашка, хетаргахьа, общественни вахара цхьаккха сфера яц из хIама кердадаккхара кIоарга процессаш ца хулаш. Боккъалдар аьлча, мехка иръенна вIашдухьаленаши проблемаши гучаяхара критически, хувцамий ха кхаьчай. Вайна массанена а хоалуш да общество геттара чоалхане а цхьан тайпара доаца а политически хьал этталга. Центральни телевидене гIолла дунха ха йоацаш къамаьл деш Михаил Сергеевич Горбачева хIанзарча политически хьала йизза анализи махи бир.

Советски наьха сатем ца боабеш биса йиш яц ухх тIеххьарча хана тIехь-тIехьа лакхлуш бола къамашта юкъера гIулакхаш ирдалара кхерам. Цхьайолча регионашка, республикашка хьахул, мадарра аргда вай, нах лерттIача вахара тIара боаха довнаш, общественни кхохкам оттабу, хIаьта цхьайолча моттигашка нах боабеш халахетараш а хул. Гой цудухьа вай республика коммунисташа, парте боацараша, къахьегамхоша, берригача мехка а санна, боккха теркам тIабахийтаб программни партийни документа — КПСС ЦК Пленуме массе а оагIорахьа дувцаргдола предмет а хинна дIаоттаргйолча КПСС къамий политика хьакъехьарча платформа проектана. Цу тIа перестройкеи къамашта юкъера гIулакхаш тоаделгеи вIашагIтохаро шийна чулаьцай дикагIйола идеяши советски Iилма уйлаши, вIашагIтехад, партийнии советскии органашта, тайп-тайпарча общественни боламашта хетар, теркальяьй СССР халкъа депутатий Съезде оттаяь конструктивни позицеш. Советски наха кIоаргга безам тIабаха Iомаю платформа проект, бокъонца йолча демократизаце кIийлен тIа цунца къамаштеи халкъаштеи юкъера гIулакхаш нийсдара боагIаш бола никъ а гуш. Духхьала цу тайпара хьеж парти къам ше долаш дисареи цун культуреи Iалашъяра хиланза даргдоаца хьал хиларах тарра къамий меттай политика радикальни кердаяккхара дешашка.

Метташ дегIадоаладара проблемаш къамашта юкъерча гIулакхий еррига система овлангара хувца езаш хиларах хьакъоастае йиш йолаш яц. ХIаьта уж проблемаш къоастае вай доладала деза хIанзарча хьалашка майоагIIара йолча меттай политика керттера принципаш бокъонца оттаярца. Вай моллагIчох дувце а — общество шин метта дешаех е метта функцееx, словараши е дешара пособеши кийчдарах дале а — юххера а из ду цу хьакъехьарча политика наькъаца.

ХIаьта иштта йола политика оттаяр — из гIулакх цхьан ден а цхьан конференце а хинна Iац. Бакъда, къоастаде дезаш дуккха шераш а итташ шераш а дIадаха дола из хIама кхоана дергдолаш тIехьатетта бокъо яц вай. **Iилма а, партийни, советски органаш а, цунца хьаштдолаш йола общественни организацеш а декхарийла я вай дукха къамаш дахача республике цхьанна халкъа, цхьанна къаман хьашташ дохадергдоацаш меттай политика концептуальни оттаярга бодача новкъа доагIаш дола гIулакхаш Iалашде.** Иштгала боча дешаш царех шоашта пайда бен политически капитал ден дог доахаргдолча цIаьхха нийслуча нахага кхачийта йиш яц.

Мехка хIанз къамашта юкъе хулача довний драматически хIамаша хьахайт меттай политикера деформацеш, наьха къамий хьашташ теркал ца даро, йолаш йолча проблемаш тIа спекуляци лелаяро общества тIехьа тIайоагIача хана гаьнна долха водараш де тарлургдолга. Цудухьа вай декхарийла да общества шерра хетачох хьахинначун тIа, Iилма кIоаргтача анализа тIа, хIанз вахаре долаш долчун тIа чIоагIале лувцаргйола меттай политика оттаяра вайцига республике могаш дар хьаде.

Ховш ма хиллара, Советски пачхахьалкхене массаза а геттара боккха лоархIам болаш хиннай къаман-меттай политика. Цун лоархIам хIанз а демократи шеръяларга хьежжа тIехь-тIехьа лакхлургба, дIадоалаш латт халкъ Iаьдала хийра доахилга, сихха лакхлу дерригача къамийи халкъийи сакхетам. Иштгача хьалашка къаьстта лоархIам болаш да хьаотташ дола дешаш цаI мара йоацача нийсхон кIийлен тIа — къамийи халкъийи хьашташ тоадара, уж дIахо гаргадахара кIийлен тIа шоай ханнахьеи нийсхонцеи къоастадар. Цох хьдда аьннад КПСС платформа проекта тIа. Цига къаьстта теркам тIабахийтаб, эггара бочагIйола ганз хиларах тарра, метташ лорадареи дегIадоаладареи общественни, паччахьалкхен йоакхо янза яргйоацаш хилара.

Тахан, хетаргахьа, дагадоха доагIаш да Коммунистически парте къамий политически дакъа долча меттай политика керттера принципаш оттаяьр В. И. Ленин хилар. Ленински хьехама тIехьа а йолаш, вай парте шийниз тIабахийтар хьалхаьннача Центральни Россена къамий йистош тIехьакхеяра къахьегамхошта новкъостал дара, цар къамий башхалонашка хьежжа йоагIа советски паччахьалкхел, наьна меттала болх беш йола судебни, боахама, административни органаш хьахилийтара, пресса, школаш, театр, клубни гIулакх, культурно-просветительни органаш наьна меттала хилийтара.

Сона хетаргахьа, укхаза болча берригача наха довзаш да Советски Iаьдала шерашка вай республика халкъий духовни вахаре хинна доккхий хувцамаш. Дагайоахаргья вайна духхьала цхьа факт: 1897 шера Росси бахача берригача нахах грамотни болаш 24 процент нах мара бацар, хIаьта лоамароех барех 5 процентал тIех бацар, 48 къам, царца нохчийи гIалгIайи а болаш, шоай йоазув доацаш дар. ХIанз вайцига болх беш ба лакхереи специальни юкъереи образовани йола 80 эзар специалисташ, царех 600 саг Iилмай докторийи кандидатийи степень йолаш ва.

Парте областной комитет массаза а дукхатIа йоакхо е гIерт вай республике бахача наьха духовни хьашташ кхоачашдара, цун территоре тIа дахача халкъий къаман хьашташ кхоачашдара. Масала, нохчийи гIалгIайи театрий керда помещенеш хьалъяра решени тIанийцай, царех шеко йоацаш къаман культура бокъонца дола кхуврчаш хургда. Цар чу болх бара нохч-гIалгIай театральни группана госуниверситета студенташ харжа болабаьб. Республикански краеведчески музейна а керда здани е лаьрхIад. Шоана ховш ма хиллара, боккха болх ба беш республика нах бахача цхьайолча пунктий цIераш меттаоттаеш, из а къамий-меттай политика лоархIаме цхьа дакъа да. Шерлуш я республикански радиовещане меттай диапозон: хIанз эрсий, нохчий, гIалгIай меттала ечул совгIа, передачаш югIумкий, негIий, эрмалой меттала а. Уж метташ, хIаьта иштта даргински аварски метташ а хьехаргда, цу къамех бола нах бахача моттигашка.

Шоана гуш ма хиллара, новкъостий, духовни вахара моллагIа сфера вай хьаэцарах — дешар хьехилга, кхетам лулга, литература, театр — **массанахьа а меттай политика цу е вокх аспектага кхача йиш хургья. ХIаьта из моттиг вай пропаганда, массовой информаце средстваш, делопроизводство йоацаш хилийта йиш йий?**

Кхетадеш ма хиллара, мотт дегIабара даькъе карагIдаьннача толамех лаьца дувца йиш йолаш да вай тахан. Вай республика хьалашкеи эшарашкеи хьежжа метта политика бIарчча концепци вIаштIехьяккхара хьакъехьа хьалхара, долчча тайпара дийцача, увзалуш баьккха гIа мара бац из. Укхаза йолаш я шоай проблемаш а вIашдухьаленаш а. Масала, хьожаргда вай нохчаштеи гIалгIаштеи юкъе эрсий мотт дегIабара диалектикага. Шеко йоацаш да, къамаш кхотадара, дувцар вIаши кхетадара, даьймехка а дунен а культура ганзаш дIайовзийтара низбола средство хинна дIаэттай из. Бахача наьха ерригсоюзни переписа итогаша хьа ма хьоккхара, таханарча дийнахьа нохчийи гIалгIайи 80 процент эрсий мотт шаьра ховш ба. Ленински къаман политикана карагIдаьннача доккха хIама да из, новкъостий.

Кхыча оагIорахьара дийцача, аз цхьаькха аргдар, уйла йоацаш вай цхьан хана наьна метташ шерра хьехалга дитаро юххера а уж дувцалга хоалуш готдеча кхоачадир вай. Дале а, дукхагIболча нохчашеи гIалгIашеи эрсий мотт шоай шоллагIбола наьна мотт санна лерхIалга геттара гIадвугаш хIама да. ХIаьта уйла ергъя вай, республике бахача эрсашха болча наьха масса процент нах ба нохчийн гIалгIайи метташ наьна мотт хинна дIаэтта. Дукха эрсий нах бий-теш уж метташ дика ховш а е вахаре хIара дийнахьа нийслуш долча хIамай хьакъехьа боарраме уж дувцаш а? **Из процент геттара лоха хилар наьха бехк бац. Тахан радикальни перестройка елга а кердача чулоацамца хьалъюзалга а дIадехаш йолча, дIахо хургдолчох уйла ца еш леладаьча меттай политиках хьахиннар да из дерриг а.**

Вай яр санна йолча, дукха къамаш дахача йоккхача пачхахьалкхен хьалашка геттара хала да къаман метташ дувцара а къамашта юкъе лебеш болча метта а пропорци оттае. Халахете а, даьймехка исторечухь уж дешаш моттигашка къоастадара хьакъехьа лорзагIдаьна ханаш нийсъенна хилар общественни вахаре шерра къаьгга хьагучадаьлар. Массови информаце средстваш тIа дукха кепатехача публикацешка, иштта дукха ха йоацаш хиннача съезде СССР халкъа депутаташа даьча къамаьлашка цох лаьца дукха дийцар. Цхьайолча хана ший аргIагIа хила йоагIаш йола событеш валюнтаристски наькъагIа сихъе гIерташ моттигаш нийслора, дале а, вайна ховш ма хиллара, В. И. Ленина къаман башхалонаш йIаьххача хана лелаергйолга хьалхадаьккха дале а, уж лелаеш йолча хана коммунизма керттерча принципех пайда а эцаш, лерргIа маькара тактика лелае еза.

Мехка яьржача перестройкаси кхы тIа а кIоарглуш латтача демократизаци хьайниллар советски обществе къаман-меттай вахаре керда этап. Вайна хетачох, тахан мотт дегIабара хьакъехьа малагIа проблемаш увттаю хьалхарча плане?

Эггара хьалхарча даькъе, хIанзарча хьалашка меттай политика принципаш оттаелга да. Из лоархIаме болх партийни влияни йоацаш чакхбаккха вIаштIехьдаргдац вай. Дувцар кхетадеш ма хиллара, Iилманхой-филологий профессиональни декхараш кхоачашдара бокъо партийни органаша шоашта дIатIанийцай аьнна дац. Цу процессана партийни кулгалделга гучадала деза метташ дегIадоаладара, городашка, районашка, къахьегама коллективашка, дешара заведенешка массанахьа къаман метта хьалага кIоаргга партийни органаш кхоачаргйолаш. Республике мел бахача наха цу даькъе цун хIара районе, нах бахача пункте дувцаш дола метташ довза дезаш хилара ха хьаэттай. Из болх, ерригача метта политикаи цун частни проблеман, масала, иштта йолчарех: ши мотт бувцара проблема, наьна меттайн къамашта юкъе лелабеш болча меттеи функциональни диапозон оттаяра, графикен орфографеи тоаяра, грамматика оттадара, квалифицированни специалисташ кийчбара, массови информаце средстваш дегIайоалаяра, полиграфически база тоаяра, и кх. дI. — лард а хинна дIаотта декхарийла ба. Иштта дале а, аз юха а кердадоаккх, цу мел долча дешашта жоп дала декхарийла специалисташ хилар, царех цхьадарех лаьца массанена хетар ала ловра сона.

Эггара хьалхарча даькъе, къаман-эрсий ши мотт бувцара хьакъехьа. Хетаргахьа, шо а раьза хургда мотт сона, из проблема алхха меттай проблема хинна ца Iеш, политически а я аьлча. Из нийса къоастаяро дукхагIча даькъе таро хулийтаргья къамашта юкъера юкъ-моттиг тоае.

ИIаьххача хана къамаш вIаши уллув дахаши цар культурно-экономически бувзамаш леладеши хиларах вайнаьхеи-эрсийи эрсийи-вайнаьхеи ши мотт лелабелга ширача хана а геттара шера дIадаьржа хиннад. Вайнаьхеи - эрсий мотт бувцалга вай таханарча деношка а шерлуш латталга геттара гIадвугаш да, цхьабакъда, интернациональни кхетам балара даькъе болаш бола цун цхьан оагIорахьара лостам кхоачам болаш бийтеш. Ховш да, кхыча къаман культурни тIехьаленех дикагIа пайда эца цун мотт дика ховш хилча мара йиш йоацилга. ШоллагIа мотт ховш хилча кхыча меттала дувцаш долчун шеко дIайоаккх. Тайп-тайпарча къамех болча викалашта юкъера морально-психологически йовкъаш дIаяхара геттара лоархIаме да кхыча къамий мотт ховш хилар, цудухьа, из гIулакх мамогга хьаллаца деза.

Укх тIеххьарча хана республике нохчийи гIалгIайи метташ Iомадара таронаш шеръеннай: уж хьехаш да Грознен республикен ерригача школашка. Къаман метташ хьехаш ба эзар совгIа бола хьехархой. Цул совгIа, Нохч-ГIалгIай Паччахьалкхен университете эрсий-вайнаьха филологе отделене кийчбеш ба специалисташ, цига вIашагIъеллай вайнаьха метташ Iомадара Iилман центр, хIаьта хьатIадоагIача шера деррига предметаш дешархошта нохчийи гIалгIайи меттала хьехаргдола хьехархой кийчбергба. Айса аьнначунна тIатохаргда аз, укх шера Грозненски педагогически училище а юхьанцарча классашка наьна мотт хьехаш бола хьехархой кийчбе йолаеннай. Сона хетарах, бахача наха вайнаьха метташ Iомадара процессе дакъа лоацаш я республикански телевидени. Дувца дезий-теш из геттара пайдане а лоархIаме а гIулакх долга. Бакъда, оаш кхета мадарра, цун цIенхаштта Iилман Iалашо е еза. Iилманхоша-филологаша, яздархоша, журналисташа, хьехархоша цхьана тIатеIIа болх белга дIадехаргда цо. ХIаьта оаха, тхоай оагIорахьара, тхоашта могар дергда нохчийи гIалгIайи метташ Iомаде ловрашта уж дIакхачийтара.

Кхы кIезигагIа лоархIам боацаш цхьаькха проблема я тайп-тайпарча сферашка царех пайда ийбеча хана метташ хьаькъалца вIаши тардедга Iалашдара йоагIаш. Автономни республика метташ эггара дикагIа хара, цар чулоацам кIоарггагIа бовзара хьалаш мишта хила деза, царна юкъе эргадонаш хила йиш йий дукхалга а компактностага а диллача, хетаргахьа цхьатарра долча хьалашка цу меттай викалаш бахаш хилча? СССР халкъий метташ лелаш хиларца дувзаденна уж а кхыдола а хаттараш тахан хоадамболлаш жоп доацаш дус. Хетаргахьа, мамогга меттай бакъдола хьашташ кхоачашдара наькъагIа даха деза укхаза. Хет сона, къаман политиках йолча КПСС платформа проекте из проблема нийса оттайича санна, цига, масала, аьннад: «Союзни е автономни республикана цIи тилла долча къаман мотт паччахьалкхен лархIар нийса хиларах дола дош, — республикай шоай компетенце да». Цунца цхьана безам ба са цIаьххаза а белгалдаккха, уж проблемаш комплексагIа къестае еза, эрсий мотт Iомабелга дIахо а эргадоаккхаш тоадеш, диззагIа кхоачаде деза республика къахьегамхоша шоай лоIамагIа а вахаре эшаш хиларга хьежжа шоай наьна мотт санна эрсий мотт а дика Iомабелга — халкъашта юкъера барт-цхьоагIон доттагIали чIоагIдара йола лоархIаме средство из хиларах тарра.

Теркам тIабахийта хьажа деза малагIча доакъошка эшаш да нохчийи гIалгIайи меттаех профессиональни пайда ийбелга шердар. Уж тахан дукхагIча даькъе духхьал бытеи халкъий традиционни обрядаш кхоачашъечеи дувцар бахьан долаш, кхыметтел шоай меттех дика кхеташ болча нохчаштеи гIалгIаштеи цIагIа а ца бувцаш, кхычахьа бувца безаш хилча хала хул из бувца. Бакъда, массови информаце средствашка цу меттаех пайда эц политически а тайп-тайпара Iилман - популярни а сведенеш ювцаш, общественни вахар хьадовзийташ, амма, цига а вайнаьха метташ дувцаш бола керттера бараш а пассивни ладувгIараш ба ала мегаргдолаш ба. Мишта тоаде деза из гIулакх? Фу де деза вайнаьха меттай функцеш шеръяра, республике бахача вайнаха эрсий мотт хара йолча знаней боарам лох а ца болийташ? Уж дешаш укх гарггача хана кIоаргга Iилман проработка яра йолча ларде дувша деза.

Дийцар доагIаш да Iилман тохкамаш дар санна, иштта меттах йолча прикладной, практически Iилман проблемашта. Нийса лархIа йиш йолаш дац, кхыметтел вайнахски грамматикаш арадаьннача тIехьагIа а нохчийи гIалгIайи метташ лаьрххIа Iомаделга уж довзийталга чIоагIа кхераш хилар, укх тIеххьарча итташ шерашка цу даькъе дикка дукхагIа специалисташ хьахинна бале а.

Ховш ма хиллара, 1987 шера КПСС обкома бюрос чIоагIъяь «Нохч - ГIалгIай учебник» яха республикански, комплексни, Iилма-тохкама лаьрххIа йола программа кхоачашъеш я Iилманхоша - языковедаша. Укхаза а долаш да хьалхарча юхьигах хьахиннараш, юхь - духхьал дIааргда, тхо дог доахаш да дукхагIчунга.

Исторе, экономика, социологеи филологеи Нохч-ГIалгIай Iилман-тохкама института, Нохч - ГIалгIай паччахьалкхен университета, педагогически института «Книга» яхача объединенеца цхьана сихбе беза нохчийи гIалгIайи меттала дола словараш, кхыдола дешара-методически литература кийч а даь, арахецара бола болх.

Конференце дакъа лоацарашка хоам бе лов сона хIанз ший лоIамагIа йола дешара - педагогически издательство республике вIашагIйоллара дош къоастадеш да аьнна, теша мегаргдолаш да, хIанз словарий, шоаш Iомалуш барий, школашта йолча дешара пособей хьакъехьа ира латта проблемаш цо дIайоахаргхиларах. Цул совгIа, оаха центральни органашта хьалхашка оттадаьд нохчийи гIалгIайи метталла «Даймохк» яха итт печатни лист объем йола литературно-художественни журнал, эрсий меттала «Дружба» яха альманах хIара бетта арадувлийтара хьакъехьара дола дош.

Опыт йовза а йовзийташ, республике мотт хьабара йола керда политика кийчъяр лоархIаме декхар да Iилманхой, языковедашца цхьана из кхоачашъяра иштта дакъа лаца деза историкаша, философаша, журналисташа, социологаша. Цу балха тIа лоархIаме дакъа лаца декхарийла я КПСС обкома решенех исторе, экономика, социологеи филологеи Нохч-ГIалгIай Iилма-тохкама институте хьаеш йола къаман проблемаш комплексни Iомаяра йола Центр.

Къоастае езаш хьалхашка эттача меттай проблема кхоачашъяра доагIаш дола дош аьннадац республика радиоси телевиденен. Укхаза дукха де деза нохчийи гIалгIайи метталла йолча программашта дукхагIа а безам тIагIоргболаш а гIулакх дара, лакха культура йолаш а наха кхетаергйолаш а материал хилийтара, хьинарегIа къахьега деза дешара программаш эргайоахаш тоаяра, уж чIоагIа уйла тIагIоргйолаш, дегаш тохадолийташ хилийтара, вайнаьха метташта пропаганда ечара наглядность тоае еза. Из деррига а массови информаце средствай низ кхоачаргболаш да.

Новкъостий! Таханарча конференце дIаболабеш бар ба боккха, хала, геттара бехктокхаме болх. Парте областной комитет тешаш я, метташ хьадара дуккхача хана денз хьаIайна проблемаш къоастаяра дола наькъаш хьинарегIа тахкара цо новкъостал дергхиларах, къамий отношеней хьакъехьарча перестройка наькъа тIа цо хьожадергхиларах, советски наьха вошали доттагIали чIоагIдергхиларах.

Шун хургья Iилман дискуссеш, теш со, къаман-меттай политика сфере практически де дезарий лаьрххIа йола программа кийчъярга цар дутаргхиларах. Тхо теш, укх конференце кхыча вIашагIкхетарий юхьиг дIайолаеш хиларах, цига хьажа деза Iилман идеяшка кердача творчески болхлошта, йоазонхошта, журналисташта хьехархошта дагалаттарашка хьежжа.

Толамца а хьинаре а болх бе шун аьттув балар лов сона.

* * *

Ирача, цхьайолча хана чIоагIача а къовсаме дийцар конференце дувцийта оттадаь дешаш. Из чIоагIагIа айяь хинна дискусси кхетае атта дар. Дуккхача итташ шерашка эггара хьалха дувцаш бар Iилмахой-лингвисташ, этнографаш, историкаш, хьехархой-практикаш, творчески а технически а интеллигенце викалаш, болхлой ирагIа ярех хинна дIаэтта йола наьна метта проблема (из лелабар, дегIабоалабар, дIахо эргабаьккха тоабар). Тахан наьна мотт юхадийнбара проблема нохчашеи гIалгIашеи тIаэц духовно юхадийнбалара лоархIаме хьал, цу халкъашта, юххера а, шоай самобытность хьаелла, шоай сий дIахьокха, дуккхача бIаьшерашка шоай исторе, культура, духовни а нравственни а традицеша хьаяь йола ший къаман оамал дIахьокха таро луш дола хьал санна. Ховш мадий, кхыча халкъа меттага гIолла дунен цивилизаце хIанзарча маьхаленех дIакхетаро халкъо хьаяь а дунен рузкъана цо юкъейийхьа а йола цун ший духовни ганзаш вIалла эша ца лулга.

Цудухьа трибуна тIа бувлараша дувцаш хиннар моллагIча тайпара дале а — метта юкъарча проблемех, из лелабара сфера шеръярах, къаман школа юхаметтаоттаярах, орфографи, графика, алфавит эргадаьккха тоадарах, къаман кадраш хьалкхеярах — деррига а юххера явленеш, факташ, гаьнарча а гаргарча а ханашка юкъе вIаши леладу гIулакхаш политически кхетадарга кхоачаш дар, тахан эггара дукхагIа наха дагалаттача хьала — къамашта юкъерча гIулакхашта теркам тIаозаш дар.

Наьна мотт, халкъа вахарера цун моттиг — бокъонца йолча паргIатон, дукхалга диллача миччa беса дале а цхьан халкъа кхычар дезале цхьатарра бокъонаш хилара боарам хьахьокхаш дола хIама. Мотт халкъ ше санна кхы доацаш хилар лорадеш дола хIама да, из дIахо духовни ше эргадоалаш тоадалара керттера инструмент а я.

ХIаьта а духхьал наьна мотт юкъера дIабаьккха хиннаб нохчийи гIалгIайи вахара дуккхача сферашкара, бытовой бар санна хинна дIаэтта хиннаб. Из официальни ларда тIа оттабанза баргбац. Наьна метта статуса хьакъехьара дош керттердарех хинна дIаэттад. Цунна гонахьа ира къовсамаш дIадаьржад.

Тайп-тайпара лерхIар из статус оратораша. Нохч-ГIалгIай университета эрсий метта кафедра доцента **А. Хасиева** лерхI хIанзарча этапе эрсий меттеи наьна меттайн функцеш юхаенъанза яргйоацаш. Нохчашеи гIалгIашеи шоаш бокъонца халкъаш долга кхетадергдолаш, цхьа моллагIча географически территоре тIа даим баха нах санна лаьрхIа а ца Iеш. Цу гIулакха шеръе еза наьна метташ леладара сфера, юхаметтаоттае еза къаман топоними, кийч а яь кхоачашъе еза мотт эргабаьккха тоабара (алфавит, графика, орфографи, лексика) шерра программа. Сихдала йиш йоацилга белгал а доаккхаш, оратора аьлар хIанз нохчийи гIалгIайи метташ дизза гIулакх делга шоашта дIатIаэца могаргдоацача, вешта аьлча, пачхахьалкхен метташ а хинна дIаотталургдоацача кхоачадаьд. Цул совгIа, белгалдаьккхар къамаьл даьчо, массехк мотт лелача моттиге цхьа мотт пачхахьалкхен мотт ба, аьнна дIакхайкабича, вокхар бокъонаш эшалу.

Дискусси йолча хана цу проблема хьакъехьа къамаьлаш даьраш берригаш а раьза хиланзар цу тайпара дош оттадара. Профессора **А. Тимаева** предложени йоалайир Нохч - ГIалгIайчен территоре тIа нохчий, гIалгIай, эрсий меттай цхьатарра положени хургйолаш. КхоалагIа тайпа уйла а яр — нохчийи гIалгIайи метташ пачхахьалкхен да, аьнна дIакхайкаде деза яхаш, из дича эрсий метта цун традиционни, даим хинна дола дика декхараш, дуккхача къамашта юкъера гIулакхаш леладара болча метта декхараш дIатIа а дохкаш. Шоай позици тайп-тайпара бакъйора оратораша.

«ГIулакх тоаденна да, яхаш увттаяц оаха уж предложенеш. Мотт дегIабоалабара, из хьалъайбара къаьстта ший тайпара хьалаш хьаде деза, Iалам лорадара заповедникаш хьаеш санна». (Профессора **К. Чокаева** къамаьлацара).

«Кхыча, чIоагIагIа долча меттаех тийша хургдоацача хьала тIа вай воаш ца оттадой, вай мотт дIабаргба» — аьлар йоазонхочо **З. Яндарбиева**.

«Мотт беце — халкъа юхь а яц». — белгалдаьккхар «Мемориал» яхача общества республикански отделене председатела **А. Вацуева**.

«Цунах хургья нийсхон акт, сталински геноцида шерашка дIаяьха хинна халкъа бокъонаш йизза юхаметтаоттаяр», — иштта шийна хетар хьааьлар пачхахьалкхен вIашагIтехача музея болхлочо **Д. Хожаева**.

Специалисташа чIоаггIа теркам тIабахийта йийцача керттерча проблемех цаI яр шин метта проблема. Цун тайп-тайпара аспекташ чIоаггIа анализ еш йийцар шоай докладаш тIа Iилмай кандидаташа **З. Хамидовас, Г.-Р. Гусейнова, Р. Ахриевас, Я. Вагапова**, педучилища преподавателa **З. Джамалханова**, йоазонхоша **А. Айдамирова, М. Мусаева, Ш. Арсанукаева**, дуккхача кхычар.

Из проблема лоархIаме а ира а я, цхьаькха проблема — хIанз къаьстта чIоагIа актуальни хинна дIаэттача интернациональни проблема цхьа дакъа а да. Бокъонца йола интернационализм — цхьа къам шоллагIчоа довзаш а дезаш а хилар да. ЦаI шоллагIчун чотагIа дIаьхи хилар. Из да: дерригаш а цхьана, вIаши уллув, юкъа хила деза, яхилга.

Алхха цу тайпара маIан долаш интернационализм кхета а еш, оаха лерхI ши мотт бувцалга цун саьнга билла кхера санна. ХIаьта тIаккха шин метта ларде латташ хила деза вахаро ше хьалхадоахаш дола вож мотт, наьна боаца мотт Iомабелга лаьтта ца Iеш, оамалий культура, къамашта юкъерча гIулакхий этика караерзаелга а.

Из Iалаьмате дика кхетадеш хиннад партийни кулгалхоша Н. Гикалос, Х. Чернокозова, 30-ча а 40-ча а шерашка Нохч - ГIалгIайчене болх бе ихача эрсий хьехархоша, Iилманхоша. Царех дийцар конференце трибуна тIара цига дакъа лоацаш хиннараша.

Цхьабакъда сталински ханарча лозунгови интернационализма дукхагIча даькъе тIакIал тIа даьхар дукха хана денз халкъо кхетадеш хинна хIамаш. Кавказера лоамароша ши мотт лелабу дукха ха я. Ши мотт бувцаш хиннаб царца хьоашал тесса хинна цига баьха кхыча къамех бараш а.

Амма тIехь-тIехьагIа из шин оагIорахьара процесс ший дукха бустамаш хилар дIадоалаш хьаенай. ДукхагIча даькъе вайнаьхеи эрсийи ши мотт лелабеш хьабоагIа, геттара кIезига эрсий - вайнаьха метташ а леладеш. Цу гIулакхо юххера а цхьатарра бокъонаш йоацача хьале увттадора метташ. Литературни метта культура дIайоалаш латтар, массане а бувцача сферера тIехь-тIехьагIа дIабоалаш латтар из, дIабоалар наьна метталарча деша тIара; халкъа психологецара, цунна ассимиляци хулаш латтар.

ГIайгIане статистика яр конференце хиннарашта «Кавказ» яхача Iилман-познавательни общества викало **С. Ампукаева** йовзийтар. Цо анализ йир Нохч-ГIалгIай телевидене еча передачай. Нохчийи гIалгIайи метташта цига телевизионни ханах алхха 15 процент мара ха дIалуш хиннаяц-кх. Къаьстта дукха кхоачамбоацараш да просветительни, познавательни программашка (право, медицина, берашта йола передачаш, художественни программаш).

Цу хозадоацача гIулакхах дIахо дийцар РСФСР заслуженни артиста **М. Дудаева**. ЧIоаггIа хала а хеташ дийцар цо къаман театральни культурана карагIдаьннар дувцаш видеолетописаш телевидене фондашка ца хиларах. Ховш мадий театр — из наьна метта деша академи йолга. Из хIанз укх сахьате цу тайпара лакхденнадеце а юкъера дIабувлаш латт шоаш санна кхы боаца нах, бокъонца бола къаман культура бIухой, из хьаяьраш. ДIабувлаш латт цар хам ца беш, практически лаьрхIача биц а луш. Ховш мадий, уж а мабарий наьна мотт хьабаьраш. ХIаьта дIаязбанза бола мотт — беле дIабоал.

Конференце трибуна тIера екаш яр укх тайпара факташ: лаха моттиг йоацаш дIадаьннад дIаяздаь хинна Димаев Iумара концерташ, композитора Шахбулатов Iаднана подвижнически балхах дола композитора Чалаева лоархIаме дувцар. Из деррига а — культурага, образованега, школага диллача телевидени къе хиларах, мел эшарашца Iалашъянза хиларах да. Цудухьа дацтеш, ше къамаьл деш республика халкъа образоване министра **С. Мовтаева** хоам баь ма хиллара, этапегIа ший къаман школа юхадийнъе езача республика кхаьча хилар, кхыметтел хьалхарча йиъ классе наьна мотт хьехалга а хIанззе дIадоладе йиш йоацаш да: эш хьехархой, учебникаш, программаш, методически пособеш.

Цудухьа дац-теш школе даха ха йоацача берий заведенешка хьехами кхетами балара кIезиг-кIезига наьна мотт юкъебоалабе гIерталга, дешара предмет санна мотт юкъерча школе, республика юкъерча специальни заведенешка, профессионально-технически училищашка, вузашка хьехалга.

Дукха предложенеш, из процесс эргаяьккха тоаяра пайдане йолаш хьакхайкайир конференце оратораша даьча къамаьлашка. Практически лаьрхIача хIаране ший идеяй бIарчча пакет предложенеш телар. Цу хьакъехьа дийцар хьехархоша-практикаша **З. Мухадинова, Н. Яндарбиева, З. Сусуева, Л. Цечоева, Д. Махмаева, А. Джанаралиева**. ЧИГУ преподавателa **Я. Эсхаджиева**, РСФСР халкъа образоване Министерства къаман школай Iилма-тохкама института Нохч-ГIалгIай филиала заведующе декхараш кхоачашдеш волча **А. Арсанукаева**, Къулбаседа ХIирийчен цу тайпарча филиала лабораторе болхлочо **А. Цицкиевас**. ЦIенхаштта гIулакхаш де деза нохчийи гIалгIайи наьна метташ школе юхадоаладара даь ца Iеш де дезача гIулакхий шерра сеть вIашагIйолла еза эрсий-вайнаьха ши мотт эшшача тайпара дегIабоалабара, эрсий мотт бувцача бахача наха шоай безам а болаш нохчийи гIалгIайи метташ Iомадара. Из да школашкареи вузашкареи факультативаш а, культура ЦIеношкара кружокий сеть а, из да телвидене гIолла еш йола урокаш а. Из да самоучителаш, разговорникаш, словараш арахецар а. Нохчийи гIалгIайи наьна метташ оIмадара еттар цIенхаштта йола тормоз я, массане а лерхIачох, нохчийи гIалгIайи графика, алфавит, орфографи тоаянза хилар.

Уж дешаш къувсаш хиннача проблемай кхоалагIа блок яр. Цу темагIа йола дискусси тахан конференце зале дIайолаенна яцар. Из йолаенна дукха ха я республикански газетий оагIонашка, школашка, вузашка, Iилман гомашка. Цу хьакъехьара уйлаш дуккхача тайпара я — хIанз долаш дола дешар - йоазув эргадаьккха тоаданза даргдоацаш хиларах йолча уйлангара хьа кердадар хьаде, яхаш дош увттадарга кхаччалца, хIана аьлча цу тайпарча уйлай болаш болча автораша лерхI алхха приспособленни транскрипци санна.

Нохчийи гIалгIайи меттай графика, алфавит, орфографи дика вIаштIехьяьккха ца хилара, йоазонна ревизи е, Iилман ларда тIа даккха дезаш хилара хьакъехьа а — шин тайпара уйлаш йолаш яцар. Бакъда, хьалхашка хаттар отт, малагIча наькъагIа эргадаьккха тоаде деза гIулакх, къоастае еза уж дукха проблемаш. Цхьабараша йоах керда алфавит Iарбий ларда тIа даккха деза, вокхар йоах латинскичун тIа даккха, кхоалагIчар — кириллицаш юхейита. Шийна хетар бакъдеш хIара авторо тешавеш хIамаш дувц.

Кхетадеш да, иштта катехха, цу тайпара къамаьлаш а деш уж дешаш къоасталургдоацилга. Конференце из проблема ювцаш къамаьлаш дир дуккхача специалисташа: царех бар — профессораш **К. Чокаеви, А. Тимаеви** Iилмай кандидаташ **О. Чапанов, Э. Мужухоева, Ю. Айдаев, С. Джамурзаев, В. Гиреев, А. Карасаев, М. Саидов, Т. Вагапова, Х. Хизриев**, пединститута воккхагIволча преподавателa **А. Вагапова**, хьехархочо **С.-М. Бакриева**, книжни издательства керттерча редактора **А. Гапаева**, Грозненски мехкдаьтта института доцента **С. Шабуева**, болхлочо **Х. Арсемурзаева**. Кхетадеш ма хиллара, хьа мел йийцача предложенешта систематизаци е а дерригача халкъага ювцийтаргйола цхьа концепци хьае а езаш я. Цу тайпара вывод йир конференце итогови документ тIаэцаш. Из документ дар чIоаггIа дискуссеш а еш хьахинна йола рекомендацеш. Цу документа альтернативни ши проект йийцар конференце хиннараша. ХIара уйла чIоаггIа техкар. Теркам тIабахийта редактировани йир коллективо яхар чу а лоацаш хьаяьча рекомендацей хIара деша.

Конференце ший болх чакхбаккханзар. Из (берригаш раьза а болаш) проблемаш цIенхаштта кIоаргга тахка йолаяр мара лархIанзар. Мотт дегIабоалабара программа кийчъеш бола болх дIахо бергба вузий аудиторешка а Iилман учрежденешка а, лаьрххIа цу гIулакха вIашагIъехкача комиссешка, проблемни дешаш дувца, дIахо бе безача балха лостамаш белгалде, нохчийи гIалгIайи метташ эргадаьха тоадара Iилман программа кийчъе кхы а дуккхаза гуллургйолча конференце заседанешка.

Тоалургдий-теш гIулакх

«Терек» яхача Нохч-ГIалгIай производственни мебельно-дахчан хIамаш еча объединене халкъа тIахьожама керттерча группа отчетно-хоржамий конференци ца еш дукха тIехьаьлхар. Из хилар укх деношка.

1986 шера денз 1989 шерага кхаччалца йолча хана халкъа тIахьожама керттерча группа баьча балхах доклад йир цу группа председатела М. З. Жамуханова.

— ДIаяхача отчетни юкъагIа, — аьлар цо, — хоадамболлаш болх баьб халкъа тIахьожамхоша. Юххьанца хьинар айдаь дIаболабелар уж, халахете а, тIехьагIо мелбалийтар цар болх. ХIаьта тIеххьарча хана ше бе безача балха юстара а яьнна дIаэттар халкъа тIахьожама керттерча группа коллектив.

Из ниттa нийсдалара дола бахьанаш да секторий балха тIехьа бехктокхаме бола нах кIезига инициатива йолаш хилар, производственни участкай кулгалхошта халкъа контролераш «эшаш ца хилар», яхаш дувц М. Жамуханова. Укхаза хьалхашка отт укх тайпара хаттар: щийна карарча халкъа контролерий, секторий кулгалхой болх кхетамца вIаштIехьбаккхар духьа, уж инициатива йолаш хилийтара царгара доаггIаш дар хьадехар духьа мара сендухьа хорж халкъа тIахьожама керттерча группа председатель? Шоай болх бе-башха ца хеташ тесса лелабеш бола нах эшаш бац халкъа тIахьожама группе. Докладчика увттаду «объективни бахьанаш» а халкъа тIахьожамхоша эсала болх барах лаьца. Укхаза цхьаькха хаттар а хьалхашка отт: производственни участкай кулгалхошта эш аьнна хоржаш-м бац халкъа тIахьожамхой? Лоацца аьлча, царна эш аьнна хоржаш бац уж.

М. Жамуханова халкъа тIахьожама группа во болх баьлга къайладахьа а гIертар. Цига гучадаьлар халкъа тIахьожамхоша во болх баьлга, цар сийрда бIарг ца кхоачаш йисача участкашка дукха кхоачамбоацараш нийсдалар. Къахьегамен производственни дисциплина телхаеш, йоагIачул дукхагIа бийдал, материалаш йоаеш, кхыдола кхоачамбоацараш нийсделар. Шоай декхараш кхоачаш а ца деш, халкъа тIахьожамхой шоай керттерча балха юстара а баьнна, дIаоттарах нийсденна да уж.

Халкъа тIахьожама керттерча группа баьча балха критически мах бинзар пренешка къамаьлаш даьча цу группа цхьаболча членаша М. Паренькова, В. Недогонова, кхычар. Халкъа тIахьожамхой балха тIа система ца хиларах, наг-нагахьа мара проверкаши рейдаши цар ца еш хиларах, гучадаьхача кхоачамбоацарех де дезар хьадара кулгалхой сихха цар оарцагIбоахаш ца хиларах дийцар Р. Джамхоева. Керда хоржача халкъа тIахьожама группа тIахьожамхоша уйла е езаш а, цар шоай балха тIа ларде лувца дезаш а дешаш да уж.

Пренешка къамаьлаш даьраша цIенхаштта критика йир объединене парткома халкъа тIахьожама группа балха тIа цунна эшаш дола новкъостал ца дарах, цун болх тоабара доаггIаш дар дIа ца дехарах.

Отчетно-хоржамий конференци чакхъяьлар. Халкъа тIахьожама группа керда состав хержай. Теша дог доагIа объединене коллектива балха тIа нийслу кхоачамбоацараш дIадахара цо хьинар кхо ца деш къахьегаргда аьнна. Ховш махиллара кхоачамбоацараш шортта долаш да мебельщикий балха тIа. Цар овлаш тедаш, уж цIендаь дIадахар халкъа тIахьожамхой сийлен декхар да.

I. МЕРЖОЕВ.

КООПЕРАТИВ—ПАЙДАНЕ ГIУЛАКХ

Тахан цхьабараштa хеталу, юрта боахама производствана кооперативни методаш юкъейоалайича вай хIаране дезала хьал-таро тоалургья, яхилга, хила йиш йоаца хIама долаш санна. Вешта, мишта хила йиш я из, нагахьа санна кооператораша харбазий цхьан килограммах сом доаккхац хилча, нарсаш, кхыйола продукци моллагIча частника боаккхача маьхал даргIа ца хилча. Гудермески района «Кошкельдинский» совхозе се йолча хана ши хIама кхетадир аз. Цкъа-дале, кооператорашта хала да когаш тIа хьалъуаровтта, хIана аьлча административно-командни система гомо садаккхийтац царга, цудухьа цар эффективность а кIезига я, хIаьта маьхаш а лакха да. ШозлагI-дале, нагахьа санна тахан кооперативаш цхьацца а йоацаш, бIаьши эзараши яларе, цар шоашта аьттув бола а наха хоатта а продукци хьае бокъо яларе, цар рынок наха эшача товарех хьалийза а цар маьхаш лохдаь а хургдар, бахача наьха таронга хьежжа хургдолаш.

«Кошкельдинский» совхоз пачхьалкхен новкъостал ца хилча шийн дебети кредити вIашкада ца могаш хьайоагIа дукха ха я. Камаьрша еча дотацеша продукци яккхарга дIадодар меттаувттадеш хьабоагIа из боахам. ДIадахача шера, масала, 30 процент а, хIаьта цхьаццадолча доакъошка ах а кхоачашъяьяц совхозо продукцена поставкаш яра план. Геттара а лоха ба ялата, шекара свеклай, доакъара культурай хьувкъама боарам, цу хьисапе эсала да хьайбаш леладечара хьокхамаш а: доакъарга дIадодар алсамо доллаше а хьайбашта тIадетталу дозал лоадам болаш дац. Цу дерригне а маIан болхлой шоай къахьегамах бухсоццаш хьахулачун уйла е Iема ца хилар да.

Ца зувш Iе йиш яц, кооператораш шоашта беркатегIа хургдолчча хьисапе лаьттах пайда эца гIерталга.

Хьожаргда вай «Аграрник» яхача кооперативага. Цун коллективо дош деннад пачхьалкхен закупочни маьхах совхозага 15 тонн дулх, 6 тонн люцерна ги, 1200 тонн шекара свеклаш йохка. Укхаза белгалдаккха деза «Аграрник» яха кооператив администрацеца нийсийча аьттув боацачагIа долча хьале хилар. Совхоз болхлошца расчет яра пачхьалкхен дотацей чотагIа ахча долаш я, хIаьта кооператива из таро яц, е банко цун цу хьакъехьа луш кредит а яц. Кооператива председатель Юнусов Муса шийн новкъостий сабарахи цар деррига кхетадеш хиларахи кхоачамбе безаш ва. ЦаI а шиъ а бутт баккха безаш хул киса кепиг доацаш, шоай цIагIарча бюджетах бахаш.

Цу тайпара нийсхо йоацаш да продукцех расчет ечара хьал а. Масала, кооператораша совхозага дIалу доахан дийна долаш эзача цхьан килограммах 1 соми 32 кепиги долаш, хIаьта совхозо пачхьалкхенга уж дохк, уж кхоабаш цхьа кепиг дIа а ца дохийташ, килограммах 3 соми 30 кепиги мах болаш. Цхьаькха а да укхаза кхы кIезигагIа лоархIам боацаш. «Аграрнико» арендагIа хьаийцача лаьттах баьннача пайдана тIера а мах тел совхоза. Цу тайпарча, да велалургвоацача хьале шоаш бале а, кооператораш балхах дог ца эккхаш, махулла дукхагIа лаьттах пайда эца, балхага дIадодар юхаметтаоттаде, алапи хилийта, шоай предприяти дегIайоалаяра ахча Iоаде гIерташ ба.

Кооператора берригa членаш механизатораш е хьайбаш леладераш ба, хIаьта дуккхабараш смежни профессеш йолаш цаI шолагIчоа когаметта дIаоттаlургболаш а ба. Даьссача кхайкаралашца дукхача шерашка вайна чуйолла гIийртар санна а йоацаш, бокъонца йола къахьегама яхь я коллективе. ХIанз укхаза профсоюзни болхлоша дизза каранийцад шоай гIулакх. Цар кооператорашта новкъостал ду экономически деш Iомаде. Цу гIулакхa лаьрхIа совхозе вIашагIъеллай социалистически боахам лелабара школа, вIашагIйохкаш я агротехниках, зоотехнегIа, доакъар Iалашдара хьалхалаттача опытах йола консультацеш. Къахьегамах хьахиннaчунцара уйла сомайоаккхаш я кооперативера пайда дIа-хьа бекъара система ше а. Укхаза лоархIаш да къахьегамах бухсоццаш хьахулар, кадраш гIулакх а болх а бовзаш хилар.

ХIанз цифрашта гаргагIоргда вай. «Аграрникага» 159 гектар лаьтта да. Договор 2014 шерага кхаччалца йолча хана лаьрхIа я. Кооператораша чакхъяьхай лаьтта хьандаь тоадеш йола мероприятеш, органика техай, чакхъяьккхай гуйранбIаьстан балхашта йола агротехника цикл. Шоаш 50 гектара тIа дIайийннача шекара свеклаех 1200 тонн, договорога хьежжа, совхозага дIаяла лерхI кооператораша. Уж дика хьийкъай. 50 гектар ялата лаьрхIа дIайийна хьашкIаш а я кооперативага, цул совгIа цхьан шера а дукхача шерашка а тIаювла баьцаш а я. Люцерна ги кхеде лаьрхIа бар укхаза, бакъда, Iа сов бирса а хинна из лаьтта бIаьсти юха а аха дийзар. Из бахьан долаш дикка зе кхета мегаш дар кооперативa. Бакъда, укхаза дикка уйла йир кооператораша. 18 гектара тIа дIадийр генараш. Ер шу толаме чакхдаьккхача кооператораш бIубеннегIа хургба хьатIадоагIача шера. ХIанзле а кийчдаьд цар хьатIадоагIача шера люцерна ги даккхара дола кхаш. Шоай фу де деза а ховш бокъонца бола дай хилар укхаза кооператорех. Люцерна дIайийнай суданкана кIал. Укх шера йол Iалашъяьй укхаза. ХьатIадоагIача шера люцерна шозза хьокхаргья мошаца доакъара лаьрхIа, тIаккха цун ги а Iалашдергра.

Лоацца аьлча, лаьттан керда да ваьннав, административно-командни диктата хьалашка хиннар санна а воацаш. ХIанз ахархо Iемав хьалхашкахьа дIахьежа а лаьттан да хила а.

«Аграрникаца» яхье яьнна я «Южный» яха кооператив. Из коллектив а я гIулакх нийса леладеш, пайданегIа хургдола хIама лохаш, балха хьокхамаш дика хиларца белгалъяьнна. Кооператораша арендагIа леладе хьаийцад 210 гектар лаьтта, дIайийнай свеклаш, доакъарий культураш, гурахьа дув ка бола ялат, баьцадаараш, харбазаш, пасташ, генараш. Шоай финансови хьал тоадара кIа дIадув лаьтташ кIезиг а даь, цига хьажкIаш дIайийр, хIана аьлча хьажкIех хийца хьаэца йиш я кIа.

Кооператива кхашка массанахьа а хоалуш я дисциплинеи лостами. Лаьтта Iунал даьлга гуш, кхаш цIена да. Технологе яххача хьисапе удобренеш а тохаш, деррига а механизированни хьисапе чакхдоах балхаш, оасар ду.

Кооператива кулгалхо Абуев Саид-Темир хьалхагIа отделене управляющий хинна саг ва. Къаьнарча хьалашка къахьегара нах оарцагIбаха магацар цунна. Хьакхоачаш хIама а доацаш, «дийнахьа сарралца» яхача методагIа болх бе кIордадаьдар ахархошта. ХIанз гIулакх кхыча тайпара да, атта да коллектива кулгалде. Кулгалхочун а коллектива а уйла, дагалаттар цаI да. Массава а цхьана, кулгаш вIашка ца дохкаш къахьегаш ба.

Гериханов Саид-Махьмад дика шофер ва, эшшача сварочни балхаш а ду. Техникана ремонт еча къахьег, гIишлош хьалъеча кулг дика кхеташ ба ЭльмурзиевгIар Шамили Халади. МоллагIа а болх сиха чакхбоаккх.

ХIанз кооперативе болх бечар аванс ийду, шу чакхдаьлча совхозаца договорага хьежжа расчет йича балха итогаш а йь кхы тIа доагIар хьаэцаргда цар. Хьалхе а баьча лоархIамагIа шу чакхдаьлча кхы тIа хIаране 5 эзар сомага кхоачаш алапи эцаргда. Из-м кхы тIех а хила тарлу. Кооператив дегIа ме йоагIа, цунгара юрта доала беркат а доккхагIа хургда.

Кооператораша юхаметтаувттаю хьалъяь яланза а еха лаьтта а гIишлош, цар чу хьайбаш кхаба лерхI цар. Детта доахан а леладе лерхI укхаза. Уллув дIайолаергья кIолд-нахча йоаккха производство, маьхк ю пекарни. Укхазара ши пайда баргба, кхачан программа кхоачашъелга а отходаш йоаца производство хьаелга а.

Л. СИНЯКИНА.

Арендана—шерра никъ

Хьадечох дог лазаш

Керттерча дакъе хьайбаш леладеш я Надтеречни района «Знаменский» совхоз. Укхаза да, ворхI бIаь беттaш бола етт а болаш, 1800 бежан, ши эзар устагIа. Дика хьокхамаш а гойт царна доал дечар. Масала, пачхьалкхенна хьайбай продукци дIаялара план кхоачаш ца еш цхьа шу дIадахийтадац укхаза карарча пятилетке. Дика лоархIабир шура дIаялара укх шера ялх бетта заданех а. ХIанзара балха овсарле лох ца еш къахьеге, шийтта ди мара эшаргдац хьайбаш леладерашта юхейнсар дIаялара, хIаьта дулх дохкара нийс бетта задани карарча бетта пхелагIча дийнахьа кхоачашйир цар.

Иштта къахьега хьайбаш леладерашта новкъостал дераш эггара хьалха совхоза доакъар Iалашдераш а ба. Масала, соахка хIара хьайбана 26 центнер гаргга доакъара единица кийчйир цар, эшар 19 центнер доакъара единица йолаш. Боахам биллача денз хинна хIама дацар из. Цу гIулакхо йиш хилийтар рационага хьежжа кхоабаш доахан, кхытайпа хьайбаш паргIатта Iангара даха.

Шоай декхарех дика лоархIабеш хьабоагIа совхоза доакъар Iалашдераш укх шера а. Масала, планал совгIа 600 тонн йолаш — 3100 тонн йол, эшар 2200 тонн йолаш — 2500 тонн гаргга ча, хIаьта силос план итт эзар тонн йолаш нийс эзар тонн совгIа кийчъяьй хIанзле.

Дийнахьа итт сахьат доалаш дар, бIаь гектар хургдолча силоса хьажкIаш дIайийнача кхай тIа тхо дIакхаьчача хана. Шин метрага дIакхоачаш лакха, листа тIаьннай уж. Шоаш лелача Е-281 марках йолча шин косилкаца хьокхаш я. Вешта косилкаш а ца оалаш царех комбайнаш аьлча нийсагIа а хургда. ХIана аьлча хьоккхаше а силоса кIоагашка цу сахьате чуйолла йиш йолаш кагий оатт цар моша хьажкIаш гIадамца цхьана. Чуйийцар кхай тIара силос йоллача дIакхухьаш ворхI автомашина я.

— Са тоссаш дIаболабу силос кийчъяра лаьрххIа вIашагIъеллача укхаза йоаллача мехотряда юкъебоагIачар шоай болх, — йоах совхоза керттерча агронома доакъар Iалашдарах бехктокхаме волча Исраилов Мохьмада. — Декхарех лоархIа ца веш цхьаккха саг вац. Геттара раьза да тхо хьажкIаш хьокхаш боахкача Хасбулатов Русланен Апкаев Висханеи дечоа. ЦIена, сиха ду цар шоаш хьадер. ЦаI-ах балха норма ца еш ди дIадахийтац. Иштта овсаре къахьег шофераша Висаитов ТIахIира, Шамилов Мохьмада, кхычар. Масала, тахан хIанзле кхыча водителаша кхай тIара силос йоллача пхиппха рейс яь яле, царех хIаране — ялх-ялх.

Тхо латтача оагIорахьа хьатIайоагIа шаккъе комбайн. Ийъ-пхи минут ялалехьа хьалъюз автомашиний кузоваш. Царех аргIана яр хувцалу Апкаев Висхана лелаеча агрегата уллув.

Профкома председатела Мальцагова Беслана дувц:

— Отряде болх бечар хьадечунцара материальни безам совбаккхара оттаяьча мероприятешка хьежжа, дийнахьара балха норма кхоачашъяьчоа пхи сом премийоагIа, хIаьта яхье хьалхара ши моттиг яьккхараштa кхы тIа ворхIи пхиъи сом.

— Мел хьажкIаш йоал укх кхай тIара? — аьнна оаха даьча хаттара жоп луш Исраилова аьлар:

— ХIара гектара тIара юкъера лаьрхIача 250—260 центнер. ХIаьта план а яц 180 центнер мара. БархI бIаь тонн чуйода аргIанара кIоаг хьалбиза боаккхаргба оаха тахан хийцца а. ТIаккха 1500 тонн чухувшаш йолча кхы а цхьанне чу йолла йолаергья силос. Соахка а хьалбизабар оаха из. Цул хьалха йоккхача юкъа баьсса лоаттабаь хиннаб, цу чу долла доакъар а доацаш. Из бахьан долаш дуккхача моттигашка пенаш хаьрца, кIийле еха из, соахка силос йоллара тоабеш, кийчбеш гIаьхьа къахьега дийзар, Даьр а довнзар. Хьайбаш толаме Iангара даха гIо дир цу гIулакхо.

Цу тайпара укх шера Iалашъяь силос 11000 тонн совгIа хургья цу боахаме. ХIаьта кхы тIа а йоаккхаргйола йол, хIанзле кийчдаь эзар тонн концентрированни доакъари ялата хьажкIаш чуийцачул тIехьагIа доаккхаргдари тIакхийттача. ХIара хьайбана соахка санна 26 центнер доакъара единица кийчъе вIаштIехьдаргда цу боахаме хийцца. Цунах шеко йолаш бац совхоза кулгалхой а.

Силос йоллача оагIорахьара кхай тIара арабоалача наькъа йисте гаьна кIал цхьа саг вагIар. ХьажкIех етта дIауха машинаш сеца а еш, тетрада тIа йоазув дора цо.

— Из ва шийн шин новкъостаца ер беркат хьалкхедаь Тамарзаев Мохьмад, — аьлар Исраилова цу сага хьакъехьа оаха даьча хаттара жоп луш. — Арендни подрядагIа бу цар болх. Цудухьа укхазара чуэцача доакъара нийса учет яра, етта кхай тIара дIа мел йода машина дIаязъю цо а силоса хьажкIаш чуэцаш йолча отряда учетчицас Исраилова Хедас а.

Ялх эзар гектар оахаш дола лаьтта да цу боахаме, цунах 40 процент доакъара культураш дIаювш да. Цу боарамга дIакхоачадеш шердаьд из «Калаусский» совхоз дIа а яьккха цун хинна хьайбаш карара пятилетка йолалуш «Знаменский» совхозачарех хьатехачул тIехьагIа.

Доакъара дIаюв культураш арендагIа лелае наха дIаяла лаьрхIар укхаза. Дагалаьцар чакх а даьккхар. Цунах даьнна беркат да соахка даьккха хинна а укх шера хIанз Iалашдеш дола а доакъар. ХIаьта къаьстта а дика хьокхамаш гойт арендагIа болх беча У. Арцуев керте латтача бригада, Л. Капланова, С.-Э. Гачаева, А. Даудова, М. Тамарзаева кулгалдеча звеной коллективаша.

Тамарзаев Мохьмада аьлар:

— Соахкара шу хьатIахкаччалца договорах болх бе ихав со мехка кхыча областашка, гIаьххьа ахча доагIаш совхозе хьабе болх боацаш а хIаьта нийсбелча даггара къахьийгача а хьадечох доагIар хьа ца луш а. Баркал тха хIанзарча кулгалхошта. ЛурчогIа тешавир цар со силоса хьажкIаш кхеяр пайдане а дикка ахча доаккхалургдолаш а гIулакх хиларах. Хьалха кхыча кулгалхоша деш хиннача санна, Iехаванзар со а са новкъостий а. Силоса оаха кхеяь хьажкIаш чуийцачул тIехьагIа, ялх эзар сом гаргга ахча кхаьчар тхох хIаранена, цул совгIа ялат, доакъар делар. Иззал ахча доаккхалургдацар тхога цIагIар а даьнна дезалех а хьоганш договорагIа болх бе даха хиннадаларе а. ХIанз, оаха кхеяь хьажкIаш чуэцаш боахкарашта, хIаьта совхозагара арендагIа хьаийцача техниках дIадала дезаш дар тIерадаьккхача а хIара дийнахьа ши бIаь сом гаргга ахча дус тхона кхаьинена. Цу гIулакхо хьахьокх тIеххьара хIаранена тхона доагIаргдола ахча 8 эзар сомал кIезигагIа хургдоацилга. ТIаккха цу хьале сенна вода договорагIа болх бе?

Силос йоллача а хилар тхо. Цхьан минота юха ца соцаеш хьалбиза боалаш латтача кIоага чу деллача мошача доакъара тIа гIолла низ бола шийн К-700 марках йола трактор хехкаш воаллар Солодков Генадий. Силос йоллара вIашагIъеллача подрядагIа болх беча отряда юкъевоагIаш ва из а. Цун а цун новкъосташта а тIеххьара лургдола ахча еллача силоса дикалах тийша да. Цудухьа из доакъар махулла хьаьнагIа хилийтара низ дIакхоачар ду цар.

Тхоашта бIаргадайначох а хезачох а тоам хинна дIадахар тхо цу боахамера.

М. ХАМАТХАНОВ.

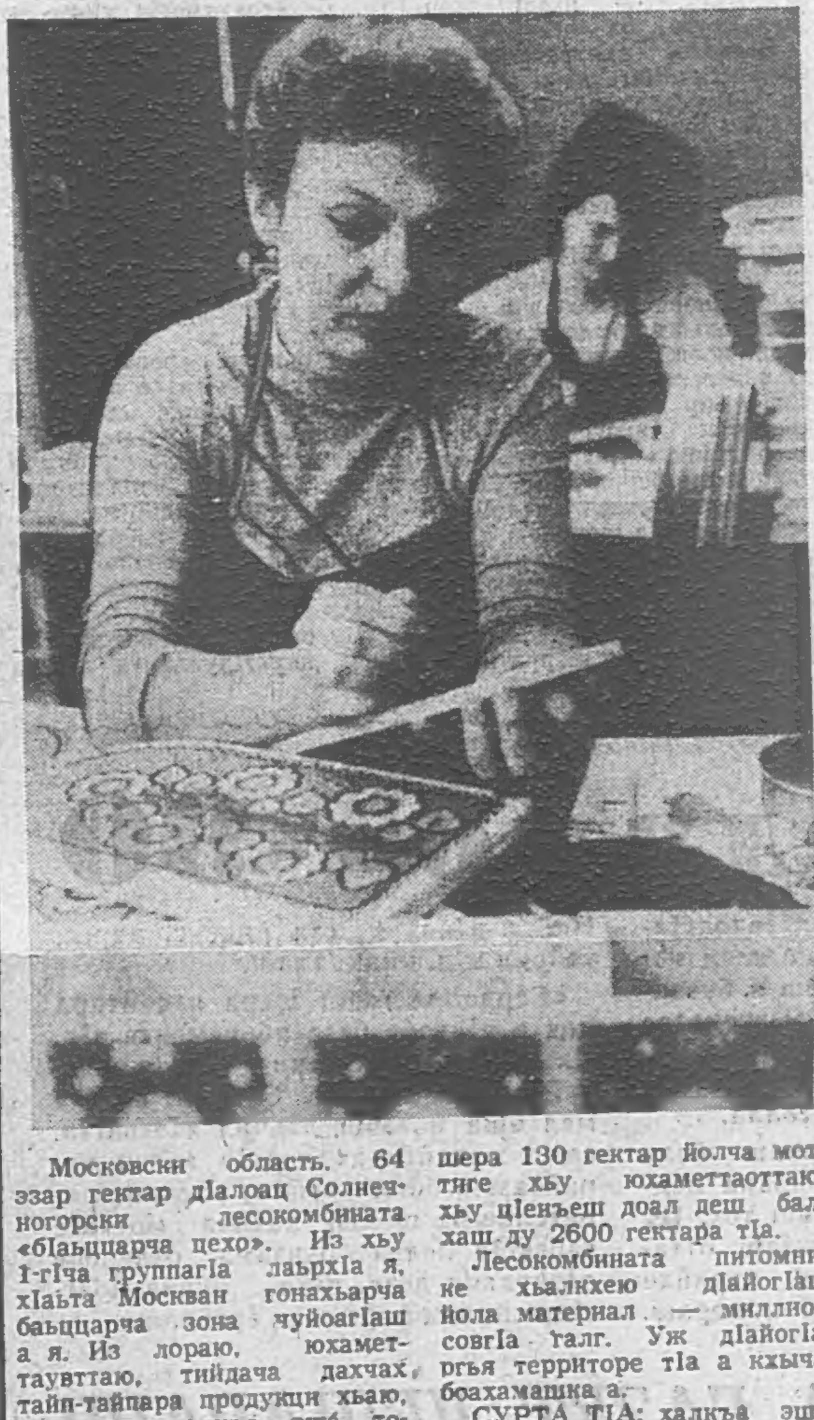

Московски область. 64 эзар гектар дIалоац Солнечногорски лесокомбината «бIаьццарча цехо». Из хьу 1-гIча группагIа лаьрхIа я, хIаьта Москван гонахьарча баьццарча зона чуйоагIаш а я. Из лораю, юхаметтаувттаю, тийдача дахчах тайп-тайпара продукци хьаю, цу даькъе халкъа эша товараш а деш. Арахец 60 тайпара изделеш, ерригаш а 600 эзар сома маьха.

Комбинат областе хьалха латтарех цаI я. Цо производственни болх бу, хIара шера 130 гектар йолча моттиге хьу юхаметтаоттаю, хьу цIенъеш доал деш балхаш ду 2600 гектара тIа.

Лесокомбината питомнике хьалкхеюо дIайогIаш йола материал — миллион совгIа галг. Уж дIайогIаргья территоре тIа а кхыча боахамашка а.

СУРТА ТIА: халкъа эша товараш хьадеча цехе дахчан хIамашта художественни йоазув деш бригадир Стерлигова Вера.

Н. АКИМОВА сурт. (ТАСС фотохроника).

ДЕННА ЭША ДААРАШ

ХIара дийнахьа бахача наха чIоагIа хоатташи дика дIаэцаши йола продукци арахецаш ба Нохч-ГIалгIай шурий промышленноста болхлой. Из тIа-тIа дукхагIа хилийтара шерра яхь йоаржаяьча объединенерча дукхагIйолча предприятей коллективаша дизза кхоачашду шоашта хьалхашка латта декхараш. Царна юкъе яьржача яхье хьалхалаттачарех цаI я Таштиев Казбек Магомедович керте латтача Шелковской маслосырзавода коллектив. Цхьаккха бутт дIабахийтац цо дерригача технико-экономически хьокхамий пачхьалкхен план дикка тIеххоачаш ца еш. Цудухьа ер шу доладелча денз хIанзлехьа пачхьалкхен планагIа лаьрхIачул совгIа предприяте болхлоша арахийцай 136 эзар сома маьха товарни продукци. Цу даькъе боагIачул дукхагIа баьккхаб цар 45 тонн налха, 36 тонн хьаьна нахчаш, кхыйола продукци.

Шийн потребителашта поставкаш яра дола договорни декхараш толамца кхоачашдаьд предприяте коллективо дIабахача бархI бетта. Оттабаьча боарамал тIех пачхьалкхенна баь пайда итташ эзараш сомий маьха ба. Дикка тIеххоачашъяьй цо къахьегама овсарле лакхъяра задани а.

Объединенерча предприятешта юкъе иштта дика къахьегаш хилаьца белгалъяьнна я Ачхой-Мартановски районера Хатуев Iалви Мухтаровича кулгалдеча ВаларгтIерча сырзавода коллектив. Цо укх шера задание тIех арахийцай 142 эзар сома маьха товарни продукци, цу даькъе 95 тонн хьаьна нахчаш а йолаш.

К. БАШИРОВ.

Машинаш шоай йолаш санна

Наьха киса «шей-кей» дисадий хьежараш базархой хинна Iац. Дукха ба уж. Царел эггара хьаьрагIа бараш къоастабе хала да. Бакъда, пачхьалкхен транспортах бакха Iема шофераш цар мугIаре латташ ба аьлча-м харц хургдацар. Таксеш мо хехк цар хьа гIулакха «камазаш», «газикаш», «пазикаш», кхы тайпа машинаш, нагахьа санна кисана увзалуш хьо веце.

Нокхара мозий мо уж гуллуш шоай моттигаш а я. Назране, масала, цу тайпара моттигаш я: кирпишкаш ю завод, гIишлон материалаш йохка тикаш-складаш, гIум йоаха карьераш, мебельни тикаш, базар, Баку-Москва яхача наькъа тIара перекресток, дуккха кхыяраш. Балха деношка а дIахецац цар уж моттигаш. ХIаьта шоаттеи кIирани деношм дувца а дезац. Шо-шоай аргIаш увттаю цар цига. Мухь дIа-хьа бахьарах мах а ба хоаддабаь. Масала, мебельни тика тIара нийца диван эгIарча улицера магIарча дIахьорг тума, кирпични заводера кирпишк кхаь километрал гаьнагIа йоацача Наьсаркерте дIахьорг — 2 тума, кIеззига гаьнагIа уллача Экажкъонгий-Юрта хьорг — 25 сом, кхы а гаьнагIа уллача СурхотIа хьорг — 30 тума, и. кх. дI. Карьере эксковаторщика 5 сом а денна «камаза» тIа еттача гIумарах 70 — 100 сом.

Цу гIулакхага хьажа лаьрхIар оаха — укх мугIарий авторо, автоинспектораша Р. Сапралиевеи, И. Мержоевеи.

Тхо хьожаш хиннача дийнахьа: «Укхо еррал хIама яьккхай», аьнна царех цхьанне а пхьеш лоацадаланзар тхога, бакъда, из яккха, аьнна цу кадайча «аьшка говраш» тIа а хайша арабаьнна «говр-баьреш-м» дукха нийсбелар. Кхыча районашкара баьхкараш а беттаьора юкъ-юкъе. ХIама яккха моттиг йолча ца баьхкача Iелой уж а?

...Мича гIоргья, мича соцаргья ца ховш го тувсаш лел низ бола «КамАЗ» (ЧИО 21-95). Соцаяьй оаха из.

— Мала лех Iа, фу леладу Iа кIирандийнахьа велосипед мо ер хехкаш? — йоах автоинспекторо цу тIара Iоваьннача зIамигача сагага.

— Мича вода хьо?

— ХIаманга а водац, — йоах водитела Баркинхоев Зяудина. Путевка тIа хьеж тхо (№ 2742). Сунженски районерча ПМК-ара ва из. Путевка а я «чакх са» доагIаш. Шийгара праваш хьа а яьха дIавохийтача хана, вIалла шек а вацар водитель.

Из дIавахав а алалехьа соцайир шоллагIйола «КамАЗ» (ЧИТ 69-02).

— Хьо мичара ва?

— Малгобекерча АТП-ра.

— Укхаза хIана кхаьчав хьо, болх ца беш массанена мукъа долча укх дийнахьа? — хетт оаха.

— Гаргара нах болча хьаэттавар со-м, — йоах вIалла сагота а воацаш.

— Хьахьокхал путевка.

— ЦIагIа йиццьеннай.

Цу тайпара дийцар тхога шофера шек а воацаш.

Иштта харц лоткъам бар соцабьраша хьа мел баьр.

Нагахьа санна кхыча районашкара бараш «тувла а луш» Назране чулелхе, кIалар бараш «мукъа оалхазараш» санна лел шоай наькъашка, совцабича раьза а боацаш.

Цу тайпара кеп оттайир тхона «Назраньагрохимия» яхача предприятерча водитела А. Албогачиева машина (№ 55-16 ЧИТ). Самосвал етта жагIа бахьаш воагIар из. Йичахьара бахь а, мича хьо а ха вIаштIехьдаланзар тха. ТIехьашкара госномераш а яцар, хIаьта технически хьалага диллача араяккха йиш йоацарех машина ше а яр. Вешта, цу предприятера водителаш-м шоай хьаштдар де Iемаб мотт тхона: шоай гIулакха машинаш дIа-хьа хехка а приписка е а. Масала, 10 июле оаха цига тохкам бича гучадаьлар водителаша шоаш баь никъ совлен дIаязбелга. Масала, «ГАЗ-53» № 79-44 йолча машина спидометра хьахьокхачул 22 эзар километр дукхагIа бар путевкаш тIа дIаязбаь тонно-километр никъ. Совлен бензин, водителa луш йола ца йоагIа премии а йолаш пачхьалкхенна хула зе да из. «ММЗ» 27-38 ЧИТ яхача машина яь приписка 12 эзар километр яр, «ГАЗ-53» № 97-07 ЧИЗ яхачо — 14 эзар, и. кх. дI. ДIа-хьа кхухьар — фо, кассе дужа ахча — ноль. Иштта мукъа битаб шофераш. ЦаI спидометр яц пломба тохаш, саг вац царга хьожаш а тIахьожам лоаттабеш а.

Транспорт йолча дукхача предприятей кулгалхошта дицденнад аьнна мотт, шоферий шо-шоай коашка пачхьалкхен машинаш бийсана дIаувттае бокъо йоацилга. Къаьстта хоалуш я из белгало района совхозашка, автотранспортни предприятешка, кхыча моттигашка.

Нагахьа санна вай ювцача а кхыча а предприятешкара, организацешкара кулгалхой шоай транспорт мукъа долча деношка мичахьа кхест, мичахьа бийсаш-денош доахаш я хьожаш ца хуле, къа ца хьегаш доходаш еча нахаца къовсам лоатталургбац цхьанна милицега а прокуратурага а. Тхона бакъахьа хетар (вешта из-м законах доагIаш а да) цу тайпара харцо лелаю хIара шоай водитель кулгалхоша боагIтIача тайпара Iоткъам беш ца вутаре. Бусаргбац мотт тхона, бехктокхаме ца озаш укх материала тIа цIераш яьхача машинай водителаш а.

М. ЗАНГИЕВ, тха собкорр.

Хьахоададу моттиг

ПРОВЕРЬТЕ ПРАВИЛЬНОСТЬ ОФОРМЛЕНИЯ АБОНЕМЕНТА!

На абонементе должен быть проставлен оттиск кассовой машины.

При оформлении подписки (переадресовки) без кассовой машины на абонементе проставляется оттиск календарного штемпеля отделения связи. В этом случае абонемент выдается подписчику с квитанцией об оплате стоимости подписки (переадресовки).

Для оформления подписки на газету или журнал, а также для переадресования издания бланк абонемента с доставочной карточкой заполняется подписчиком чернилами, разборчиво, без сокращений, в соответствии с условиями, изложенными в каталогах Союзпечати.

Заполнение месячных клеток при переадресовании издания, а также клетки «ПВ — МЕСТО» производится работниками предприятий связи и Союзпечати.

Хьамсара газет дешараш!

Тха газет яздайта шоана аттагIа хургдолаш оаха кепатох ер абонентни бланк. Цун тIехьашкахьара оагIув я укхаза шоана гуш яр. Бланка хьалхашкахьара оагIув — йиълагIча оагIо тIа.